

**Утворення і діяльність Житомирського міського проводу ОУН(М)
у другій половині 1941 року**

УДК 94(477.42) „1941”

Досліджується питання проникнення мельниківської похідної групи у Житомир і область, створення під її егідою Житомирського міського проводу. Розкрито структуру Житомирського міського проводу. Відзначена участь жителів міста і області у роботі цього проводу. Вказано часові рамки існування міського проводу, його персональний склад і причини розгрому.

Ключові слова: ОУН(М), Житомир, похідна група, міський провід, розгром.

Ковальчук И. В. Создание и деятельность Житомирского городского руководящей ячейки (провода) ОУН(М) во второй половине 1941 года. Исследуется вопрос проникновения мельниковской походной группы в Житомир и область, создание под ее эгидой Житомирской городской руководящей ячейки (провода). Раскрыта структура Житомирской городской руководящей ячейки. Выделено участие жителей города и области в работе этой руководящей ячейки. Указано часовые рамки существования городской руководящей ячейки, ее персональный состав и причины разгрома.

Ключевые слова: ОУН(М), Житомир, походная группа, городская руководящая ячейка (провод), разгром.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність цієї теми полягає у тому, що дослідження проникнення мельниківської похідної групи у Житомир і область, створення і функціонування під її егідою Житомирського міського проводу мельниківців, використовуючи при цьому

нові наукові праці і джерела, сприятиме ціліснішому і системнішому відтворенню тієї частини історії регіону і всієї України.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Тему утворення і діяльності похідних груп ОУН(М) почали досліджувати по закінченню Другої світової війни представники західної української діаспори, зокрема В. Верига, З. Книш, Г. Полікарпенко, О. Штуль, Я. Шумелда та ін. Уже згодом свої напрацювання, у яких між іншим розкривалася і ця тема, опублікували Т. Гунчак і В. Косик.

У роки незалежності України тема всього націоналістичного руху опору була по-новому „відкрита”. У ряді загальних і монографічних досліджень М. Головка, В. Гриневича, В. Кучера, А. Русначенка, Г. Стародубець та ін. відсутні колишні ідеологічні штампи і кон’юктурні звинувачення. Проте наявність у них фактологічного матеріалу саме із теми нашого дослідження, все ж недостатня. Окремі фрагменти діяльності О. Ольжича та інших діячів ОУН(М) у Житомирі висвітлені у кандидатській дисертації і монографії В. Жилюк. Але окреме присвячене цій темі дослідження в українській чи зарубіжній історіографії на сьогоднішній день відсутнє.

Мета статті – запропонувати окреме дослідження утворення і діяльності Житомирського міського проводу ОУН(М) у другій половині 1941 р.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування одержаних результатів дослідження. Перед початком Вітчизняного періоду Другої світової війни обидві фракції ОУН ставили собі за мету проникнути на територію Наддніпрянської України. Основою їхніх тактичних побудов було формування певних мобільних груп із числа активних членів організації. Ці групи згодом були названі похідними і у Кракові був створений їх підготовчий штаб. Початком формування самих груп більшість дослідників вважає середину травня 1941 р. [23, 36; 11, 192]. Загалом було створено 6 похідних груп – по 3 від кожної ОУН, які розподілялися на три великі

напрямки: “Північ”, “Центр”, “Південь”. Вони у свою чергу складалася із малих операційних груп (зазвичай по 7-12 осіб), які, виконуючи функції перекладачів, водіїв тощо при німецькому війську мали проникати на окуповану територію і створювати там осередки влади (місцеве самоврядування, поліцію), випередивши у цій справі нацистську владу [7, 405].

Ці похідні групи мельниківців, відповідно до напрямків, очолювали Ігор Шубський, Михайло Сампора і Богдан Сірецький. Їх рух у Наддніпрянщину за рішенням Проводу українських націоналістів організовував і координував Олег Ольжич (Кандиба) [6, 64]. Стратегічну мету для похідних груп обох гілок ОУН лаконічно сформулював активний учасник мельниківських похідних груп Олег Штуль („О. Жданович”, „О. Шуляк”): „Було ясно, що вибух німецько-советської війни вимагатиме від нас швидкої і рішучої дії, щоб в момент замішання, в момент, коли новий наїзник ще не буде закріплений, зайняти й розбудувати позиції для дальшої боротьби” [19, 204].

Під час проникнення похідних груп обох проводів ОУН у Наддніпрянщину між ними розгорнулася конкурентна боротьба. Ця обставина не найкращим чином характеризує персоналії діячів українського націоналістичного руху, які, як правило, керуючись власними амбіціями, не зупинялися навіть перед фізичним усуненням своїх опонентів. Український дослідник А. Кентій наводить свідчення Степана Касіяна („Карпа”) – одного з мельниківських функціонерів (на нашу думку, вони мають більш ідеологічне, ніж інформативне значення – Авт.): „Накази бандерівці залишили дуже строгі – спиняти в разі потреби силою, не вагатися і стріляти, бо „мельниківці” це зрадники ОУН”. І далі, А. Кентій робить уже свій висновок: „І треба сказати, що перевага виявилася на боці прихильників С. Бандери” [15, 47]. Але, що стосується території Житомира та області це твердження видається доволі сміливим.

На територію Житомирщини першими прибули очільники бандерівської похідної групи „Північ”: Микола Климишин, Василь Кук, Ярослав Старух та інші. Вони просувалися із Рівного у напрямку Києва і потрапили до Житомира 10 липня 1941 р., пробувши у місті до обіду 11 липня. За цей короткий період ними було розпочато укомплектування поліції, організовано обласне управління, першим головою якого став Іван Луцюк – вчитель за фахом. Функціонування даного управління засвідчує видане ним розпорядження „Про комендантську годину, відновлення роботи підприємств, реєстрацію євреїв” від 11 липня 1941 р. [28, арк. 6-зв].

Житомир на деякий час – до захоплення нацистськими військами Києва став центром для українських націоналістів. Тому не випадково знаний американський дослідник Джон Армстронг у своїй монографії „Ukrainian Nationalism” відводить ситуації, яка склалася у Житомирі протягом перших місяців окупації, виняткове значення. На його думку, вона допомагає зрозуміти роль усього націоналістичного руху на сході України під час початкового етапу його діяльності [31, 91]. У спогадах як діячів ОУН(Б), так і ОУН(М) Житомир визначається головним центром, штаб-квартирою, основною базою на шляху до Києва [14, 32; 21, 77].

Після конфлікту ОУН(Б) із німецькою окупаційною владою, ОУН(М) вирішила прискорити власну організаційну роботу на території Житомирської області. У двадцятих числах липня 1941 р. разом із мельниківською похідною групою „Північ” до Житомира прибув О. Ольжич, який народився саме у цьому місці. Він тимчасово оселився у будинку на вулиці Лермонтовській 15. [17, 30-31]. До роботи мельниківців по освоєнню даного терену й створенні української адміністрації прилучились місцеві українці, які зробили основну частину праці у цій справі [22, 27]. Мельниківці спрямували власну діяльність на організацію і розбудову міських адміністративних і соціально-економічних структур, мережі культурно-освітніх закладів тощо. Саме тому, у Житомирі О. Ольжич всіляко сприяв заснуванню українського періодичного видання – газети „Українське

слово”, перше число якої вийшло у світ 3 серпня 1941 [26]. Місце розташування друкарні точно не відоме, частина авторів вважає, що газета друкувалася у друкарні, яка до війни випускала обласні газети [12, 8]. Проте, більшість дослідників сходиться на думці, що вона розташовувалася у тому ж будинку, де мешкав сам О. Ольжич. Головним редактором цієї газети уже дещо згодом став закарпатець Іван Рогач [17, 30-33]. Всього ж у Житомирі мельниківці видали 19 чисел цього часопису – останнє 5 жовтня, перенісши його потім до Києва [27]. Один із авторів, прихильників мельниківської ОУН, згодом так передав свої враження від побаченого того часу у Житомирі: „У місті на кожному кроці відчувається новий, свіжий подих українського життя, яке, не дивлячись на воєнні обставини, швидко відроджується і знаходить для себе нові творчі форми”[30, 14]. Ось чому думка П.-Р. Магочі, що центром мельниківської активності влітку 1941 р. був Житомир [18, 537] і вказівки деяких українських дослідників про Житомирщину як головний терен діяльності похідної групи ОУН(М), де вона збільшилася чисельно майже вдвічі – до 200 чоловік [20, 192], нам видаються більш достовірнішими від наведеного вище висновку А. Кентія. А щодо твердження, що “бандерівці до вересня 1941 р. почували себе у місті як справжні хазяї” [5, арк. 24], то слухним його поясненням слугує власне більша публічна активність у громадському й політичному житті краю.

Якою була структура, відповідно до вимог керівництва ОУН(М), Житомирського обласного проводу? Доводиться констатувати, що документально відповісти сьогодні на це запитання ми не можемо. Проте відомо, що структура мельниківського і бандерівського проводу у 1941 р. практично нічим не відрізнялася, тому що ці дві фракції ОУН мали спільне минуле, а основне – і спільну загальну мету – створення незалежної української держави. Тому на основі інформації, яку подали керівники бандерівського проводу [9, арк. 3; 16, 6], у тому числі і діячі на території Житомирської області, ми маємо уяву і про будову мережі мельниківського осередку міста і області. Отже, найнижчою організаційною одиницею була

ланка (нараховувала 3 особи), після неї розташовувалася низова сільська округа або **станція** (у складі 2-3-х ланок), що очолювалася станичником. Вона мала суспільний, військовий і зв'язковий відділи або гуртки. Третій елемент структури – **кущ** (включав 3-4 станиці), наступний – **підрайон** (об'єднував 2-3 кущі чи 5-6 станиць), у нього входили провідник у військових справах, зв'язку, молоді та пропаганди [29, арк. 146]. **Район** охоплював від 2 до 5 підрайони, який включав відділи у справах молоді, жіноцтва, старшого покоління, військовий, пропаганди, суспільної опіки та безпеки [29, арк. 151]. Як правило, 3-4 райони утворювали **надрайон** (у документах, механічно перекладених із німецької мови іноді фігурує термін „**обер-район**” – Авт.). У 1941-1942 роках декілька надрайонів утворюють цивільні оунівські **округи**, що мали такі ж відділи, як і у районах. Найбільшою організаційною ланкою структури ОУН у Наддніпрянщині вважався **обласний провід** [3, арк. 26]. Він мав велику кількість відділів і провідників: військовий, організаційний, молоді, жіноцтва, господарства (фінансів), пропаганди, інформації (збирав звіти про всі українські дії), безпеки, суспільної опіки, зв'язку, західних земель, суспільно-політичний, робітництва [29, арк. 151]. Із власного досвіду роботи з архівними джерелами, доводиться визнати, що така чітка структура є дещо ідеалістичною, і її детальну побудову можна зустріти лише в інструкціях і наказах ОУН. Як правило, одна особа могла одночасно перебувати на кількох посадах, тому не завжди вдається точно визначити керівників цих організаційних ланок. Крім того, виходячи з конкретних реалій місця і часу, ті чи інші відділи й провідники могли тимчасово не працювати.

Точної дати створення Житомирського міського управління в опрацьованій нами місцевій джерельній базі, на жаль, не виявлено. Взагалі, на основі загальноукраїнських даних прийнято вважати, що воно було створене членами бандерівської похідної групи „Північ” одночасно із обласним [24, 225]. Але на відміну від обласного управління, встановлених даних про те, хто був його першим керівником немає. Відомо лише, що з

перших днів окупації Житомирське міське управління протягом перших двох тижнів очолював Юрій Андрійович Орищенко. У кінці липня він за власним бажанням залишив цю посаду [2, арк. 95; 1 арк. 24]. Після Ю. Орищенка бургомістром міста Житомира до листопада 1943 р. працюватиме Дмитро Павловський, приналежність якого до певних націоналістичних організацій не встановлена. Проте доконаним фактом є те, що саме Ю. Орищенко став очільником ОУН(М) у Житомирі, де працював головою міського проводу до кінця листопада 1941 р. Міський осередок ОУН повинен був складатися із ланок, кущів, підрайонів, які утворювали районний провід. Тобто він за своєю побудовою прирівнювався до районного, оскільки націоналістична мережа не передбачала такої окремої структурної одиниці як міський провід. Але чи мав Житомирський міський осередок мельниківців саме таку чітку структуру – невідомо. На нашу думку, наврядчи, тому що розбудувати організаційну мережу у перший період окупації на практично незнайомій до цього території було доволі складно. Згодом, цілком можливо, що така будова й існувала. Що ж до самого Ю. Орищенка, то він координуватиме роботу мельниківців міста з кінця липня до середини листопада. За активну участь в організації і проведенні вшанування 20-річчя Базарської трагедії його з дружиною 6 грудня на Мальованці (тоді – передмістя Житомира) стратили німецькі каральні органи [13, 225].

Про особу Ю. Орищенко відомо не багато. До окупації він працював у Житомирському кооперативному технікумі викладачем української мови і літератури. Уже після захоплення німецькою армією Житомира Ю. Орищенко очолив відкриту у нових умовах Житомирську технічну школу [1, арк. 24]. Ця школа до 15 вересня проводила реєстрацію колишніх студентів Житомирського механічного, шляхового і Бердичівського будівельного технікумів, а також здійснювала новий набір на такі відділи: електромеханічний, шляховий і будівельний. Для вступу особи віком від 15 до 30 років, які закінчили сім класів повинні були подати автобіографію, метрику, свідоцтво про освіту, медичну довідку і дві фотокартки. Школа

забезпечувала всіх приїжджих гуртожитком і їдальнею. Вона розташовувалася за адресою: вулиця Пушкінська 47 [25]. Про Ю. Орищенка як одного з „ярих націоналістів” вказував у своєму звіті радянський підпільник Нестор Тинний [10, арк. 46]. Сам звіт про підпільну діяльність, між іншим, уже в 1946 р. не затвердили міськом і обком КП(б)У.

Чисельність міського осередку ОУН(М) у досліджуваній нами період постійно змінювалася – зростала. Загальна кількість його членів, мабуть, уже залишиться невстановленою. За даними, які подавали мельниківські емісари, у Житомирі з населенням у 40 тисяч осіб нараховувалося близько 500 чоловік національно свідомої (прихильної до них – Авт.) інтелігенції [8, 226]. Відомими є лише імена активних членів мельниківського проводу у Житомирі. Костянтин Іванович Галактіонов вступив до лав ОУН(М) у серпні. Його призначили директором Житомирської жіночої семінарії, відкрити яку заборонила окупаційна влада. Він прочитав лекції перед працівниками міської поліції на теми: „Розселення слов’ян”, „Київська Русь” і вже 1942 р. у числі 22-х інших вчителів складав текст „Читанки” для 4-х класів українських шкіл. Націоналістичну літературу К. Галактіонов отримував від інших членів мельниківського осередку Івана Варфоломійовича Дубини – доцента сільськогосподарського інституту і Олександра Миколайовича Рибаківа – секретаря плодоовочевої контори. Останній випишував літературу, наприклад, „Український альманах” зі Львова, Кракова і Праги. До керівного складу ОУН(М) у Житомирі належав Лука Миколайович Лисенко – інспектор народних шкіл Житомирського району, а згодом – голова Житомирського районного управління. У міський мельниківський провід також входили Валерія Феофанівна Джулай – вчитель української мови і літератури, керівник утвореної української хорової капели при міському театрі, Олексій Якович Сасс – доцент сільськогосподарського інституту, Микола Артемович Яременко – завідуючий земельним відділом Житомирського обласного управління, Коберницький – завідуючий відділу охорони здоров’я обласного управління [1, арк. 14-21], Олексій Васильович

Кізуб, уродженець Чернігівської області, із липня до середини жовтня – завідувачий торгівельним відділом того ж управління, під час відряджень до районів області проводив націоналістичну агітацію [2, арк. 2-18].

Окремо слід сказати декілька слів про керівника жіночої секції Житомирської міського управління Юлію Яківну Мережинську. Ця секція була створена ще тодішніми керівниками обласного управління бандерівцями Іваном Луцюком та Уляною Самчук [4, арк. 112-зв]. Ю. Мережинська була 1889 р. народження. Вона очолювала цю секцію із липня до вересня 1941 р., а згодом – до грудня працювала завідуючою жіночим відділом біржі праці і керувала „Комітетом Допомоги”. Ю. Мережинська була найактивнішим членом ОУН(М) серед жіноцтва міста, яке вона згуртовувала навколо себе, знайомила із ідеологією організації і переконувала у необхідності створення самостійної Української держави [4, арк. 92]. Уже у серпні 1945 р. Ю. Мережинська і її чоловік - Олександр були засуджені строком на 10 років позбавлення волі із конфіскацією всього особистого майна та із поразкою на 5 років політичних прав [4, арк. 253].

На основі опрацьованого нами історіографічного і джерельного матеріалу, які наявні і доступні дослідникам сьогодні, вказані найважливіші події та імена найвідоміших діячів мельниківського руху протягом літа-осені 1941 р. у місті Житомирі. На жаль, нам не вдалося відтворити повну картину тогочасних подій, але причиною цьому є перш за все відсутність такої інформації у науковій літературі і архівних документах.

Висновки. Проникнення членів ОУН(М) на територію міста Житомира і взагалі всієї області відбулося у другій половині липня 1941 р. На цій території вони повинні були виконувати поставлені перед ними Проводом завдання – активізувати громадсько-політичне життя українців, розбудовувати мережу адміністративних і культурно-освітніх закладів, залучаючи до цього процесу місцеве населення. Потрібно визнати, що виконати це завдання їм більшою мірою вдалося, оскільки у місті працювала українська адміністрація, було створено ряд культурно-освітніх закладів,

видавалася газета „Українське слово”. Мельниківський міський провід у Житомирі проіснував до 20-х чисел листопада 1941 р., коли його за активне відзначення 20-ї річниці Базарської трагедії розгромили каральні органи нацистської окупаційної влади. Подальша діяльність членів ОУН(М) у Житомирі буде відбуватися переважно на персональному рівні, тому що центральні керівні структури міста після розгрому більше не будуть відновлені.

Джерела та література

1. Архів управління Служби безпеки України в Житомирській області (далі АУСБУ ЖО). – Архівно-слідчі справи припиненого фонду (далі п. ф.), спр. 28839, 69 арк.
2. АУ СБУ ЖО, п. ф., спр. 29889. Т. 1., 282 арк.
3. АУ СБУ ЖО, п. ф., спр. 30121, 178 арк.
4. АУ СБУ ЖО, п. ф., спр. 30338 259, арк.
5. АУ СБУ ЖО, п. ф., спр. 30391, 258 арк.
6. Верига В. Втрати ОУН у Другій світовій війні або „Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї”. – Вид. 2-ге, виправлене / В. Верига. – Торонто (Канада): Вид-во „Новий шлях”, 1991. – 208 с.
7. Головка М. Л. Суспільно – політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939-1945 рр.: Монографія / М. Л. Головка. – К.: Олан, 2004. – 704 с.
8. Грицак Я. Й. Нарис історії України : формування модерної української нації в ХІХ-ХХ ст. / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
9. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. Р-1151, оп.1, спр. 2, 179 арк.
10. Держархів Житомирської обл. – Ф. П-1376, оп. 1, спр. 30, 66 арк.
11. Дмитрук К. Безбатченки / К. Дмитрук. – Львів: ”Каменярь”, 1974. – 239 с.
12. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / Редкол.: В. Верига та ін. Т. 10. Ч. 2.: Газета „Українське слово” 1941 / Упоряд.: О. Кучерук. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 304 с.; іл.

13. Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар [ред. Н. Удовиченко]. – К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 240 с.
14. Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941-1955 рр. Монографія / В. М. Жилюк. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 308 с.; іл.
15. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941 – 1942 рр. / А. В. Кентій. – К: Інститут історії України НАН України, 1999. – 201 с.
16. Кокін С. А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. Випуск І. Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944-1953) / С. А. Кокін. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 214 с.
17. Костриця М. Ю., Кондратюк Р. Ю. З берегів Тетерева – у вічність. О. Ольжич / М. Ю. Костриця, Р. Ю. Кондратюк. – Житомир: Косенко, 2007. – 40 с.: іл.: (Серія: Вчені Житомирщини. – Вип. 6).
18. Магочій Павло-Роберт. Історія України / П.-Р. Магочій. – К.: Критика, 2007. – 640 с.
19. На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. – Торонто – Нью-Йорк: Новий Шлях, 1985. – 542 с.
20. ОУН-УПА на Сумщині: Т. 2. / Автор-упорядник Іванущенко Г. М. – Суми: Державний архів Сумської області, 2009. – 232 с.; іл.
21. Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. IV доповнене видання, за редакцією Б. Михайлюка / Г. Полікарпенко. – Канада: На чужині, 1951. – 148 с.
22. Русначенко А. М. Народ збурений: Нац.-визвол. рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. М. Русначенко. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2002. – 519 с.; іл.
23. Стародубець Г. М. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941-1943 рр.) / Г. М. Стародубець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 144 с.

24. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів-Київ: Літературна агенція „Піраміда”, 2001. – 556 с.
25. Українське слово. – 1941. – 11 вересня.
26. Українське слово. – 1941. – 3 серпня.
27. Українське слово. – 1941. – 5 жовтня.
28. Центральний державний архів вивих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України). – ф. 3833, оп. 2, спр. 104, 143 арк.
29. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 931, 205 арк.
30. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід / Я. Шумелда. – Львів: Фонд духовного відродження ім. митрополита А. Шептицького, 1991. – 35 с.
31. Armstrong J. A. Ukrainian nationalism / J. A. Armstrong. – [3rd ed.]. – Colorado : Ukrainian academic Press, 1990. – 271 p.